

Szakmai beszámoló: zárójelentés
T049 440 sz. OTKA program
(2005–2008)

Témavezető: Bárh Dániel
Résztvevő kutató: Bárh János

A szakmai eredmények összefoglalása:

I. Tizesek

Bárh János eredetileg kisebb tanulmányt szándékozott írni a tizesekről néprajzi terepmunka alapján, amelynek középpontjában a tizeskápolnákhöz köthető vallási megnyilvánulások álltak volna. 2004 végén azonban Csíkszentgyörgyön járva rátalált egy családi házaknál fellelhető iratfajtára, a tizesjegyzőkönyvre, amelyet addig soha nem ismert és nem hasznosított a történeti kutatás. 2005-ben és 2006-ban aprólékos terepmunkával tizesiratok sokaságát tárta föl, esetenként méltatlan helyekről. Egyetemi hallgatók közreműködésével az iratokról fénymásolatot készített. A feltáró munka eredményeként 7770 oldalnyi tizesarchívum jött létre, amely a XVII. század elejétől 1949-ig terjed. A nagy mennyiségű iratanyag értelmezését havasi terepjárásokkal, néprajzi gyűjtésekkel próbálta elősegíteni. 2007-ben egy évi feszített tempójú munkával a feltárt forrásanyag és néprajzi információk alapján megírta *Az eleven székely tizes* című könyvét, amely a tizes-nek nevezett falurészeket, mint településnéprajzi egységeket és a falusi társadalom nagy önállóságú entitásait mutatja be. A mű elsősorban a magyar önkormányzatiság története, a gazdaságtörténet, az agrárnéprajz, a településnéprajz és legfőképpen a társadalomnéprajz számára nyújt új kutatásokon alapuló ismereteket.

II. Népi vallásosság

A magyar néprajzban fölöttébb kevés az olyan munka, amely egy település népének vallásos életéről nyújtana átfogó, monografikus igényű képet. A *Jézus dicsértessék!* című könyv, amely nagyobb részt néprajzi terepmunkán, kisebb részt plébániai iratfeltáráson alapul, egy település, a hegyi tanyákból szerveződött udvarhelyszéki havasi tanyaközség népének vallási hagyományát mutatja be. A lelkipásztorkodás-tan, a szokáskutatás, a valláskutatás, a társadalomkutatás számára egyaránt tartalmaz új megfigyeléseket, következtetéseket.

Ami a népi vallásosság történeti kérdéseit illeti, ezen a téren jelentős levéltári forrásfeltárás lebonyolításának és az első földolgozások megjelentetésének öröndetes tényét jelenthetjük. A projekt keretében indított sorozat (*Libelli Transsilvanici*) több kötete ebben a témában látott napvilágot. Emellett egy konferencia-kötetben megjelent a Gyulafehérváron feltárt unitárius agenda – néprajzi szempontból is rendkívül tanulságos – szövege. Bárh Dániel révén a vallásos szokások terén különösen a bérálás/bérmálkozás szokáskörének, illetve a különféle szentelmények mögött álló egyházi benedikciós gyakorlat kutatása haladt előre. A forrásfeltáráshoz nagy hangsúlyt fektetett az erdélyi (székelyföldi) római katolikus alsópapság 18–19. századi életmódjának és mentalitásának a feltérképezésére. E munka keretében állította egy 1727-ben, különös körülmények között lezajlott ördögűzés történéseit az egyik tanulmány középpontjába.

III. Hegyi tanyák

A korábbi évek hegyi tanyákról írott könyvei (*Varság, a székely tanyaközség, Úz-völgyi magyarok*) után a tárgyalt négy évben a tanyakutatás egy zetelaki tanyás területre és a Tatros-völgyre koncentrált. A témában kisebb tanulmányok születtek. Ezekben elsősorban a Gyimesek benépesülésére, irtásaira, korai tanyáira fogalmazódtak meg új adatok, következtetések.

2008. november 15-én a Parlamentben politikusok számára, okulására szervezett tanya-tanácskozáson Bárth János előadása a székely hegyi tanyák népére, gondjaira, helyzetére próbálta terelgetni a magyar politikusok figyelmét.

IV. Az egyházközség szerepű „megye”

A helyi egyházszervezet XVII-XX. századi működéséről óriási adatbázis keletkezett, amely a gyulafehérvári kutatásoknak köszönhetően kiterjed egész Erdélyre. Súlyponti települései azok a helységek, amelyeknek plébániai iratai, fényképmásolatok és iratfotók formájában bekerültek a megye-archívumba, így pl. Csíkszentgyörgy, Csíkkozmás, Csíkcsatószeg, Kézdisárfalva, Ozsdola, Zetelaka, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós és több más gyergyai falu. Néhány konferencia-előadásban és publikációban fel-feltűntek a helyi egyházszervezet működését tárgyaló adatok, de a nagy „megye”-könyv – Bárth János tollából – várhatóan 2010-ben születik meg.

VI. Házszentelés

A kutatás egyik kiemelt témakörként kezelt házszentelés kapcsán egyelőre a kutatások lezárását és a készülő kétszerős (BD és BJ), közös monográfia egyes fejezeteinek megírását regisztrálhatjuk. Bárth Dániel a témában végzett székelyföldi terepmunkája mellett feltárta a szokás európai néprajzi párhuzamait (a nemzetközi szakirodalom alapján), és történeti forrásokat gyűjtött a házszentelés erdélyi és általános magyarországi históriájára vonatkozóan. Utóbbi munka keretében magyarországi és bécsi archívumi kutatást végzett az eddig feltáratlan liturgiátörténeti vonatkozások kapcsán. Bécsben (elsősorban publikált forrásokra és szakirodalomra alapozva) a házszentelést eltörlő jozefinista egyházpolitika szellemi hététerét igyekezett felkutatni. Mindezek alapján a kutatás lezárásával elmondható, hogy a készülő monográfia történeti fejezeteihez az anyag összegyűlt, a tanulmány írása jelenleg folyamatban van.

A magyar néprajzban egy kézen megszámlálható a publikált házszentelési képek száma, mivel a székelyföldi házszenteléseket tél közepén, hóban, csikorgó hidegben tartják, amikor ritkán járnak-kelnek az etnográfusok. Ehhez képest Bárth János 2007 januárjában különféle technikával egy hét alatt több mint 300 házszentelési fényképet készített hat település területén. Egy részük bizonyára belekerül majd a 2010-2011 táján kiadandó házszentelés-monográfiába.

VII. Közirtokosság

A székely közirtokosságok, óriási gazdasági és társadalmi szerepükhöz képest keveset szerepelnek a magyar néprajzi irodalomban. Ezen a helyzeten próbált javítani Az *eleven székely tizes* című könyv a speciális tizesközirtokosságok, valamint *A korondi közirtokosság három évtizede* című füzet egy falusi székely közirtokosság működésének bemutatásával. Eredményeik a magyar társadalomnéprajz ismeretanyagát gazdagítják.

A kutatás részletezése kutatónként, évi bontásban:

Bárth Dániel

2005:

Forrásfeltáró kutatás Gyulafehérváron az Érseki Levéltárban (2005 augusztusában, 6 nap): BD több fondfőcsoportban (Püspöki Hivatal iratai; Szentszéki iratok; Vizitációk; Külön kezelt vegyes iratok) végzett mélyfúrászerű vizsgálatot, amelynek célja elsősorban az erdélyi katolikus egyházi irányítás katolikus és nem katolikus népéletre gyakorolt hatásának, illetve egyes, néprajzi-folklorisztikai szempontból használható pereknek, vallomásoknak a feltárása volt. A kutatás eredményeként létrejött, mintegy 1500 oldalnyi fénymásolat feldolgozása folyamatos.

BD gyulafehérvári levéltári kutatásainak eredményeit is felhasználva tartott előadást 2005. november 25-én a pécsi egyetem néprajzi tanszékén, a táplálkozástudomány és a mindennapi élet kutatásának lehetőségeiről tartott módszertani kerekasztal-beszélgetésen.

Ugyanő kéziratban elkészítette egy XVIII. századi erdélyi unitárius agenda kiadását és elemzését felvállaló dolgozatát, amelynek központi forrása a gyulafehérvári kutatások során került elő.

A 2005-ben megjelent *Esküvő, keresztelők, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon* (Budapest, 2005) című könyvébe, a kézirat végső lezárása előtt, több erdélyi vonatkozású, jelen kutatásából származó adatot sikerült bedolgozni.

2006:

Feldolgozás: fénymásolt források mutatózása, feldolgozása

Előadások:

- Budapest, Néprajzi Múzeum (2006. január 20.): beszámoló a kutatásokról
- Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete (2006. február 23–24.): a történeti szokáskutatás forrásai
- Révfülöp, (2006. május 12–14.): exorcizmus a kora újkori Magyarországon (erdélyi példákkal)
- Budapest, MTA Néprajzi Kut. (2006. május 25.): benedikció és exorcizmus
- Szeged, (2006. október 5-6.): Érzékek és exorcizmus (erdélyi példákkal)

2007:

BD 2007 nyarán 10 napos terepmunkán vett részt több székelyföldi kutatóponton. Néprajzi terepkutatása elsősorban a házszentelésre, valamint egyéb népszokás-témákra irányult.

BD 2007 során a bérmlás témakörének feldolgozására vállalkozott. E témakörben megszülettek az első tanulmányok.

Az év során részt vett a 2007. május 11–13-án Pécsen megrendezett *Charms, charmers and charming* című nemzetközi konferencián, ahol angol nyelvű előadásában az erdélyi exorcizmus- és áldás-gyakorlat történeti példáit is felsorakoztatta.

A megjelenésre váró tanulmányok mellett ebben az évben látott napvilágot az erdélyi unitárius agendákról szóló tanulmánya a *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* sorozat VII. kötetében.

BD 2007 tavaszán és nyarán rendszeres levéltári adatfeltárást végzett a Magyar Országos Levéltár óbudai részlegében, ahol elsősorban a XVIII. századi erdélyi összeírásokat tanulmányozta.

2008:

A vezető kutató ebben az évben a gyulafehérvári forrásfeltárások eredményeinek tanulmányra formálása és publikálása terén tett jelentős lépéseket. Megírta és megjelentette a csíkszentgyörgyi ördögűzési eset (1727) bemutatását. (*Exorcizmus és erotika. Egy XVIII. századi székelyföldi ördögűzés szokatlan körülményei.* Kecskemét, 2008.)

Emellett a házszentelés témakörében kutatott és előkészítette a készülő monográfia történeti fejezeteit.

Bárth Dániel megjelent *közleményei*, amelyek teljes egészében, vagy részben hasznosítják a kutatási projekt eredményeit:

Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon. MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest, 2005.

A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az evangélikus szertartáskönyvek. In: Veres Emese-Gyöngyvér (szerk.): Vallási Néprajz 12. 148–166. Budapest, 2005.

Statuta Generalia (1738). Vallásosság és mindennapi élet Patachich Gábor kalocsai érsek általános rendelkezéseinek tükrében.

In: *Cumania* 21. 141–173. p. Kecskemét, 2005.

Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok I. 1727–1737. Közzéteszi: Kovács András és Kovács Zsolt. Kolozsvár, 2002. (*Könyvismertetés*)

Ethnographia 117. (2006) 316–317. p.

Szemponatok a bér mállkozás történeti néprajzi vizsgálatához.

Néprajzi Látóhatár XVI. (2007) 3–4. sz. 187–207.

Földi bajok transzcendens gyógyítása: benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon.

In: Előadások a vallásról. Szerk.: Hoppál Kál Bulcsú. 89–97. p. /Vallástudományi Tanulmányok 7–8./ Budapest, 2007.

A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek.

In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. I–II. Szerk.: S. Lackovits Emőke – Szócsné gazda Enikő. I. 213–230. p. Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 2007.

Papok és démonok viadala: exorcizmus a kora újkori Magyarországon.

In: Démonok, látók, szentek. Vallásnéptudományi fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk.: Pócs Éva. 59–68. p. Budapest, 2008.

Naptári ünnepek I. a népi kultúrában. In: MAMÚL VIII. Főszerk. Kőszeghy Péter. 135–140. p. Budapest, 2008.

Benediction and exorcism in early modern Hungary. In: Charms, charmers and charming. Edited by Éva Pócs. (Pécs–London, várhatóan: 2009. megjelenés alatt)

Exorcizmus és erotika. Egy XVIII. századi székelyföldi ördögűzés szokatlan körülményei. BKMÖ Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 2008. 36 p. /Libelli Transsilvanici 3./

Bárth János

Néprajzi terepkutatás

2005

Részvétel és kutatás Csíkszentgyörgyön-Bánkfalván a Szent János napi búcsún és a kotormányi búcsún.

Hat csíkszentgyörgyi kápolna és 3 lakóház építészeti felmérése egyetemi hallgatók közreműködésével.

Csíkszentgyörgyi tizeskeresztek és régi sírkeresztek számbavétele, rajzoltatása.

2006

Gyürkei és Egerszéki tanyatanulmányozás Csíkszentgyörgy határában, a havasokban. Csíkszentgyörgyön részvétel és kutatás a Szent György napi búcsún, a barkaszentelésen.

Részvétel és kutatás a csíksomlyai búcsún.

Házfelmérések Menaságon.

Többszöri határjárás Csíkszentgyörgyön és Bánkfalva hegyeiben. Topográfiai ismeretek szerzése, pataknevek gyűjtése a térképek értelmezéséhez.

Varságon, a népi vallásosság témakörében templomfelmérés és adatközlőkkel interjú.

2007

Január elején egy héten át házszentelés tanulmányozása, fényképezése Varságon, Ozsdolán, Pottyondon, Csíkmindszenten, Csíkszentgyörgyön, Csíkszeredán.

Csíkszentgyörgyön a kb. 8 km-es Fiság part terepbejárása adatközlők társaságában.

Terepjárások a falu környéki hegyeken fényképezés, terepismeret céljából.

Csíkszentgyörgyön a régi kenderáztató tavacskák területének felmérése.

A régi kutak és a mai vízvezető közösségek tanulmányozása terepen Csíkszentgyörgyön.

Csíkszentgyörgyön hosszadalmas interjúk idős adatközlőkkel a tizesjegyzőkönyvek adatainak értelmezése céljából.

2008

A csíkszentgyörgyi vízvezető társaságok térképre vitelének ellenőrzése terepen.

Csíkszentgyörgyön családi fényképek gyűjtése, másolása, néprajzi megszólaltatása gyűjtésekkel.

Faragott nagykapuk felmérése, rajzoltatása egyetemi hallgatók bevonásával.

Néprajzi interjúk készítése Ozsdolán és Csíkszentgyörgyön.

Levéltári kutatás

2005

Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván több alkalommal magánházaknál, csűrökben tizesiratok, tizesjegyzőkönyvek keresése, találása és fénymásolása.
Egy hetes kutatás Gyulafehérváron az Érseki Levéltár szentszéki irataiban.
XVII-XVIII. századi csíki és kászoni deliberátumok fényképezése Csíkszeredán, a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében.
Rövid levéltári kutatás és iratfényképezés az ozsdolai plébánián.
A csíkszentgyörgyi plébánia levéltárának újra áttekintése, sok száz oldal dokumentum fénymásolása.

2006

Csíkszentgyörgyön további tizesjegyzőkönyvek és tizesiratok keresése házaknál, több ezer oldal fénymásolat készítése.
A varsági plébánia iratainak tanulmányozása, másolása, fényképezése a népi vallásosság szempontjából.
A csíkszentgyörgyi községhezán mezőgazdasági nyilvántartó kötetek fényképezése (3000 felvétel).
A csíkszeredai múzeumban csíkszentgyörgyi 500 oldalas „megyejegyzőkönyv” fényképezése.
Az esztelneki plébánia iratainak feltáró tanulmányozása.
Szentgyörgyi térképek feltárása, keresgélése, másolása.

2007

Csíkszentgyörgyön a tanácsházán régi telekkönyvek tanulmányozása, részbeni másolása.
Nagy mennyiségű csíki dokumentum fényképezése a Csíki Székely Múzeumban.
Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván családi irattárak keresése, fénymásolása.
Közel 1000 oldal XVIII-XIX. századi „megyejegyzőkönyv” fénymásolása a római katolikus egyház gyergyai gyűjtőlevéltárában.
Kb. 30 zsák Csíkszentmártonban fekvő vegyes, szennyezett, régi közbirtokossági irat átválogatása, a megmentésre ítélt iratok fénymásolása.

2008

A gyimesbükki plébánia dokumentumainak fényképezése.
Csíkszentgyörgyi családi irattárak feltárása, fénymásolása.
Csíkszentgyörgyi plébániai irattár XX. századi iratainak áttekintése, fénymásolása
Családi eredetű iratok fényképezése a Csíki Székely Múzeum levéltári gyűjteményében.
Kutatás és iratfényképezés a csíkszeredai Állami Levéltárban.
Újabban előkerült „megyejegyzőkönyvek” fényképezése a katolikus gyergyai gyűjtőlevéltárban.

Ozsdolán plébániai iratok kutatása, fénymásolása.
Kézdisárfalván a plébániai iratok kutatása, fénymásolása.
A csatószegei plébánia iratainak tanulmányozása, fénymásolása.
A kozmási plébánia iratainak tanulmányozása, fénymásolása.

Tudományos előadások, kutatási beszámolók

2005

- III. 9. Budapest, Magyarok Háza, Úz-völgyi magyarok c. könyv bemutatója alkalmával: *A székely hegyi tanyák kutatása.*
- IV. 29. Kolozsvár (Románia), Kriza Társaság. Úz-völgyi magyarok c. könyv bemutatója keretében: *A székely hegyi tanyák kutatása.*
- IX. 2. Magyarkanizsa (Szerbia). Szociográfiai Műhely konferenciája: *Hegyi tanyák a Székelyföldön.*
- IX. 21. Sepsiszentgyörgy (Románia). Népi vallásosság konferencia: *A „megye” vagyona.*
- X. 15. Gyergyószentmiklós (Románia), Múzeum: *A Székelyföldi kutatás kecskeméti műhelye.*
- XI. 16. Budapest. Magyar Néprajzi Társaság szakosztályülése: *A székely tizesek.*

2006

- II. 23. Budapest. MTA Néprajzi Intézete konferenciája: *A székely tizesjegyzőkönyvek.*
- IX. 25. Budapest. Országos Mezőgazdasági Könyvtár konferenciája: *A székelyek legeltető állattartása*
- X. 25. Kolozsvár (Románia), Kriza Társaság: A Jézus dicsértessék című könyv bemutatóján: *A székelyvarsági népi vallásosság.*
- X. 27. Kézdivásárhely (Románia), Múzeum. *Székelyföldi könyvek Kecskemétről.*

2007

- I. 25. Kiskunfélegyháza, Föld és társadalom konferencia: *Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alcsíki tizesekben.*

2008

- III. 6. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság szakosztályülése: *Az Úz-völgyi magyarok, A Jézus dicsértessék és Az eleven székely tizes c. könyvek elemzése, értékelése.*
- IV. 11. Kolozsvár (Románia), Kriza Társaság, Az eleven székely tizes c. könyv bemutatóján: *A székely tizesek és kutatásuk.*
- IV. 17. Szeged-Domaszék, a Magyar Néprajzi Társaság konferenciája: *Vízvezető társulatok a Székelyföldön.*
- XI. 15. Budapest, Parlament, Felsőházi terem, Országos konferencia a tanyák helyzetéről sok politikus részvételével: *Tanyák a Székelyföldön.*

OTKA támogatással készült publikációk (Bárth János)

Könyvek, önálló művek

Jézus dicsértessék! A székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományai, Kecskemét, 2006.

A korondi közbirtokosság három évtizede (1904-1933). (Libelli Transsilvanici 1.), Kecskemét, 2006.

Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesek működése a XVII-XX. században, Kecskemét, 2007.

Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén. (Libelli Transsilvanici 4.) Kecskemét, 2008.

Tanulmányok, folyóirat-, évkönyv-, konferencia-cikkek

Egy küküllőmezei szállás élete

In: Szabó Sarolta (szerk.): Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére, 299-315. Nyíregyháza, 2005.

Irtás és település. Gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedése
In: Bárkányi Ildikó–Fodor Ferenc (szerk.): Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére, 149-159. Szeged, 2005.

A csíkszentmihályi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége

In: Murványi János (szerk.): A csíki Székely Múzeum Évkönyve. 2005. 17-35. Csíkszereda, 2006.

Gyimeslok egyházi önállósodása 1853-ban

In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére, 45-53. Veszprém, 2006.

Hídközösségek Csíkszentgyörgyön

In: Ujváry Zoltán (szerk.): Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére, 153-157. Nagykőrös-Debrecen, 2007.

Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alsíki tizesekben

In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban. 47-56. Kiskunfélegyháza, 2007.

Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön

In: Agria XLIII. (2007). 157-162. Eger, 2007.

Erdély és a Partium településnéprajzi viszonyai

In: Ház és Ember, 20. 45-60., Szentendre, 2007.